

דף מקורות

המשמעות הרעיונית של ט"ו בשבט - ראש השנה לאילנות השפעת הטבע על ההלכה או השפעת ההלכה על הטבע

המשנה (ראש השנה פ"א מ"א):

באחד בשבט - ראש השנה לאילן, כדברי בית שמאי, בית הלל אומרים: בחמשה עשר בו.

רש"י במשנה (ר"ה ב ע"א ד"ה לאילן):

שאין מעשרין פירות האילן שחנטו קודם שבט על שחנטו לאחר שבט שבאילן הולך אחר חנטה.

הגמרא (ר"ה י ע"א):

ופירות נטיעה זו אסורין עד חמשה עשר בשבט, אם לערלה - ערלה, ואם לרבעי - רבעי. מנא הני מילי? אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן, ומטו בה משמיה דרבי ינאי: אמר קרא ובשנה הרביעית ובשנה החמישית, פעמים שברביעית - ועדיין אסורה משום ערלה, ופעמים שבחמישית - ועדיין אסורה משום רבעי.

א. שבט ראש השנה לאילנות - סימן או סיבה

הגמרא במסכת ר"ה (יד ע"א):

באחד בשבט ראש השנה לאילן. מאי טעמא? אמר רבי אלעזר אמר רבי אושעיא: הואיל ויצאו רוב גשמי שנה, ועדיין רוב תקופה מבחוץ. - מאי קאמר? - הכי קאמר: אף על פי שרוב תקופה מבחוץ, הואיל ויצאו רוב גשמי שנה.

רש"י:

הואיל ויצאו רוב גשמי שנה - שכבר עבר רוב ימות הגשמים שהוא זמן רביעה ועלה השרף באילנות, ונמצאו הפירות חונטין מעתה.

'תוספות' (שם ד"ה באחד בשבט):

באחד בשבט מ"ט - מפרש נמי לבי"ה כמו לב"ש אלא קמא נקט דלמר זמן חניטתה של גשמי שנה זו באחד בשבט ולמר בט"ו בשבט וכל החנוטים קודם זמן הזה היינו על גשמי שנה שלפני תשרי והא דלא אזיל באילנות בתר תשרי כמו בשליש בתבואה משום דדרשינן לעיל (דף י.) פעמים שברביעית ועדיין אסורין משום ערלה.

ר"ן (ר"ה ב ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה והא):

והיינו טעמא דמילתא דכיון דאילן גדל על רוב מים של שנה שעברה וכן שהוא חונט בין [ב]תשרי לט"ו בשבט, היינו מחמת יניקת מים שלפני ר"ה, ומאותה יניקה חנטו פירות הללו ולפיכך הרי הן כאילו חנטו קודם תשרי, דחנטה זו משרף שלפני תשרי הוא.

לפי רש"י, שבט הוא חודש בעל ערך מיוחד, כיוון שאכן מתחדש בו דבר חדש באילן, וראוי הוא להיות ראש השנה לאילנות. אך לפי שיטת ה'תוספות', אין ערך מיוחד לחודש שבט, ובעיקרון תשרי הוא ראש השנה לאילנות, אלא שחודש שבט הוא רק סימן וגילוי מילתא בעלמא לברר מה גדל מגשמים של אחר תשרי ומה גדל מגשמים שירדו לפני תשרי.

'טורי אבן' (ר"ה יד ע"א ד"ה הואיל):

פירש התוס' דלבי"ש זמן חניטת של גשמי שנה זו באחד בשבט ולבי"ה בט"ו בשבט וכל החנוטין קודם זמן הזה היינו על גשמי שנה שלפני תשרי, והא דלא אזיל באילנות בתר תשרי כמו בשליש בתבואה משום דדרשינן לעיל (דף י.) פעמים שבד' ועדיין אסור' משום ערלה. משמע מדבריהם (של התוס') הא דאמר ר"א הואיל ויצא רוב גשמי שנה היינו משום דהחנוטין קודם שבט הוא על גשמי שנה שלפני תשרי ולפ"ז ר"ה לאילן נמי תשרי הוא כמו בתבואה וזיתים ושבט גילוי מילתא בעלמא הוא דהחנוטין קודם לו הוא על גשמי שנה שלפני תשרי ולישנא דגמ' לא משמע הכי. ...

פירש רש"י שכבר עבר רוב ימות הגשמים שהוא זמן רביעה ועלה השרף באילנות ונמצא הפירו' חונטין מעתה. ולהאי פירושו צ"ל דאע"ג דר"ה למעשרות תשרי כדפי' לעיל מג"ש דשנה שנה או מה"ט שפירש בתוס' ישינים וכמ"ש שם, מ"מ עקרו חכמים ר"ה של אילן מתשרי וקבעו בשבט. ואפילו בענבים דמעשר דידהו מה"ת, וה"נ לענין שביעית דנוהג מה"ת בכל אילנות, הואיל ודרך אילנות רובן לחנוט בשבט וזה זמן קבוע להן לחנוט אזלינן בתר חנטה.

ב. שבט ראש השנה מסיבת רוב גשמים (משקעים) או רוב תקופה (מנות קור)

1. הסבר ה'בבלי'

הגמרא ב'בבלי' (שם):

באחד בשבט ראש השנה לאילן. מאי טעמא? אמר רבי אלעזר אמר רבי אושעיא: הואיל ויצאו רוב גשמי שנה, ועדיין רוב תקופה מבחוץ. - מאי קאמר? - הכי קאמר: אף על פי שרוב תקופה מבחוץ, הואיל ויצאו רוב גשמי שנה.

ה'תוספות' (שם, ד"ה באחד בשבט):

מפרש נמי לב"ה כמו לב"ש אלא קמא נקט דלמר זמן חניטתה של גשמי שנה זו באחד בשבט ולמר בט"ו בשבט...

רש"י (בד"ה הואיל ויצאו):

שכבר עבר רוב ימות הגשמים שהוא זמן רביעה...

דהיינו, בשבט אין צורך שירדו רוב המשקעים של שנה זו, אלא הכוונה שעברו רוב 'ימות הגשמים' - ימים הראויים לגשמים של שנה זו. לפי הבנה זו, יש לחשב את ימות הגשמים מתחילת הזכרת הגשמים, ז' במרחשוון, עד סיום הזכרת הגשמים, בפסח, ט"ו בניסן. הרי יש כ"ד ימים ממרחשוון ועוד ס' ימים של חודשי נסלו וטבת, שהם יחד פ"ד ימים שכבר עברו. ונתרו ס' ימים של חודשי שבט ואדר וכן ט"ו ימים מחודש ניסן, שהם יחד ע"ה ימים בלבד.

2. הסבר ה'ירושלמי'

'ירושלמי' (ראש השנה פ"א ה"ב):

רבי זעורה רבי אילא רבי לעזר בשם רבי הושעיה: חד אמר כבר יצאו רוב גשמי שנה כולה וכבר רובה של תקופה מבחוץ, וחורנה אמר עד כאן הן חייני ממי השנה שעברה מיכן והילך הן חייני ממי השנה הבאה. ולא ידעין מאן אמר דא ומאן אמר דא. מן מה דאמר רבי יסא רבי אילא רבי לעזר בשם רבי הושעיה כבר יצאו רוב גשמי השנה כולה וכבר רוב התקופה מבחוץ, הוי רבי זעורא דו אמר עד כאן הן חייני ממי שנה שעברה מיכן והילך הן חייני ממי השנה הבאה.

הסבר המאירי

המאירי (ר"ה בביאור משנה הראשונה ד"ה באחד בשבט):

וזמן חנטה הוא בשבט שעברו רוב גשמים ומפני זה קבעו ראש השנה שלו באחד בשבט שלא לעשר מן הפירות שנחנתו קודם שבט על אותן שנחנתו לאחר שבט. ובית הלל אומרים חמישה עשר בן, שנמשכו מטבת ועד חצי שבט ששה שבועות שהם חצי ימי תקופת טבת שהתקופה נמשכת עד ניסן וחמישה עשר בשבט הוא תחום אמצעי שבין שתי התקופות ומאחר שעברה חציה של תקופת טבת כבר תשש כוחה ואין כח הקרירות חזק כל כך והחנטה הולכת ומתגברת...

נראה לומר שהמאירי ביאר את גרסת ה'ירושלמי' - 'כבר יצאו רוב גשמי שנה כולה וכבר רוב התקופה מבחוץ' כפשוטה. ולדעתו, ה'ירושלמי' חולק על ה'בבלי' ולדעת הירושלמי, רוב תקופת טבת כבר עברה (המחלוקת תלויה באופן חשבון הימים של תקופת טבת - האם היא מתחילה מאמצע טבת או מתחילת טבת). וכן המאירי הבין שה'בבלי' ביאר את דעת בית שמאי ותלה את החנטה בידידת רוב הגשמים, וה'ירושלמי' ביאר את דעת בית הלל ותלה את עיקר החנטה שהולכת ומתגברת מעתה מחמת רוב ה'תקופה' ועיקר ימי הקור.

נמצאנו למדים מהמאירי הסבר נוסף לדעת בית הלל שט"ו בשבט ראש השנה לאילנות. יסודו כהבנת רש"י, שיש ערך מיוחד ליום זה: שבו מתחדש האילן, שמעתה חונטים הפירות. אלא שלא כרש"י, שתלה זאת מחמת שיצאו רוב גשמי שנה (כמות המשקעים), המאירי ביאר בדעת בית הלל שהגורם לכך שמעתה החנטה הולכת ומתגברת הוא שיצאו רוב ימי התקופה והאילנות קיבלו את עיקר כוח הקרירות (מנות הקור).

ג. ראש השנה לאילנות בשנה מעוברת - השפעת ההלכה על הטבע.

גמרא (ר"ה טו ע"א):

בעא מיניה רבא מרב נחמן, ואמרי לה רבי יוחנן מרבי ינאי: היתה שנה מעוברת, מהו? אמר ליה: הלך אחר רוב שנים.

רש"י (ד"ה אחר):

מי ששמו שבט.

ה'חתם סופר' בתשובותיו (שו"ת חתם סופר, ח"א או"ח, סי' יד):

מכל מקום האיבעיא שניה היתה שנה מעוברת, היא בכל האילנות ואפילו בזתים וענבים דלכ"ע מעשר דאורייתא ופשיט הלך אחר רוב שנים דשמו שבט ומה ענין שם לכאן כיון דעדיין לא בא שרף לאילנות מהיכן יחנטו, ואמרינן במס' סנהדרין י"ח ע"ב א"ר פפא ש"מ שתא בתר ירחא אזיל, פי' רש"י אחר ירחים הראויים להיות אם לא נתעברה הולך קור וחום של שנה וצינה הראויה להיות במרחשון הוי בתשרי כשמתעברת עכ"ל, וא"כ מה לי אם רוב השנים שמו שבט או לא כיון שעכ"פ עדיין צינה של טבת הוא בשבט אין שרף באילנות ולא יחנטו ומעשר בתר חנטה אזיל א"כ מהיכי תיתי לקבוע ר"ה בשבט, ולכאורה צע"ג: אבל האמת יורה דרכו כי זה הכל נבנה על כללא דכייל ירושלמי לאל גומר עלי ומייתי לי' ש"ך סי' קפ"ט סק"ג, והשרש דהטבע משועבדת לתורתנו הקדושה... והיינו דחידש לן ר"פ בסנהדרין הנ"ל שמע מינה שתא בתר ירחא אזיל דהוה סד"א דמטעם לאל גומר עלי ישתנו העתים ג"כ קמ"ל כיון שזה אינו נוגע לתורה משום הכי עולם כמנהגו נוהג לענין קור וחום, ומש"ה מספקא לי' לר' יוחנן בר"ה ט"ו הנ"ל כיון דשתא בתר ירחא אזיל וצינה וקור במקומו עומד א"כ אין האילנות חונטים בט"ו בשבט דלבנה אלא בט"ו דחמה, ופשיט לי' דלא כן הוא אלא כיון דזה דבר הנוגע לתורתנו הקדושה משועבדת הטבע לתורה ודיניה, וחונטים האילנות כמו ברוב השנים בשבט הסמוך לטבת, ומי שאמר לשמן וידלוק יאמר לחומץ וידלוק והקור לא יזיק...

מדברי ה'חתם סופר' נמצאנו למדים מהו ערכו של ראש השנה לאילנות. יום זה איננו רק סימן בעלמא, כפי שביארנו בדעת ה'תוספות', וכן אין הוא שלב חדש בטבע שמתחיל מעתה באילנות, כפי שביארנו בפירוש רש"י, אלא יום זה מיוחד הוא וערכו ומעלתו שבכוחו להשפיע על הטבע. חז"ל קבעו את ט"ו בשבט לראש השנה לאילנות לא רק מתוך הסתכלות בטבע, והטבע משפיע על ההלכה, אלא לימודנו חז"ל שלהפך - ההלכה היא הפועלת בטבע, ואף בשנה מעוברת מחודש שבט יתחילו הפירות לחנוט.

ד. ערכו של יום ראש השנה לאילנות כיום טוב

שו"ע אור"ח סי' תקעב סע' ג:

צבור שבקשו לגזור תענית שני וחמישי ושני, ופגע בתענית ט"ו בשבט, התענית נדחה לשבת הבאה כדי שלא יגזרו תענית בט"ו בשבט שהוא ראש השנה לאילנות.

שו"ת מהר"ם מרוטנברג (חלק ד (דפוס פראג) סימן ה):

וששאלתם צבור שבקשו לגזור תענית שני וחמישי ושני ופגעו בתענית ראשון ט"ו לשבט יש לחוש לר"ה ולדחות התענית או לא. כן דעתי נוטה שהתענית נדחה לשבת הבאה ואין קובע"י תעניות בו שלא מצינו תענית בר"ה כלל ותנן (ר"ה ב' ע"א) ארבעה ראשי שנים הם וכיון דקתני להו בהדי הדדי דומי' דהדדי נינהו ה"נ כיון דשאר לית בהו תעניות רביעי נמי ל"ל תענית.

שו"ע בהלכות נפילת אפיים (אור"ח סי' קלא סע' ו):

נהגו שלא ליפול על פניהם בט"ו באב, ולא בט"ו בשבט.

הגר"א בביאורו:

שהוא ר"ה לאילנות וכמו כל ד' ר"ה שהן י"ט.